

“De kruisoprichting”

Dit schilderij maakt deel uit van de zgn. Passieserie, die Rembrandt in opdracht van Prins Frederik Hendrik heeft uitgevoerd. Deze zocht een passende aankleding van zijn paleis in Den Haag.

Voor “De Kruisoprichting” koos Rembrandt een sterk diagonale compositie, waardoor hij de suggestie van actie en dynamiek oproept. De diagonaal loopt via het Kruis van rechts boven naar links beneden. Het lichaam van Christus licht hel op, alsof het door een hemelse schijnwerper belicht wordt. Jezus heft de ogen omhoog. Ook in deze benarde situatie verwacht Hij het van Zijn Vader in de Hemel.

Dat er dynamiek is, blijkt uit meer: het Kruis wordt met zichtbare inspanning van de soldaten en knechten omhooggetrokken en -geduwd. Maar liefst vier personages zijn ermee bezig. Aan de voet van het Kruis staat een soldaat met glimmend harnas uit alle macht te trekken. Hij kromt zich. Met zijn voeten houdt hij het kruis tegen, zodat het niet kan wegglijden. Aan de andere kant van het kruis heeft een tweede knecht zijn schouder onder het gewicht gezet. Hij zet zich schrap. Een derde duwt mee. En dán is daar in het centrum van het schilderij, aan Jezus' voeten, een elegante jongeman met een blauwe schildersbaret. Hij is duidelijk geëmotioneerd, alsof hij zich medeverantwoordelijk voelt voor dit verschrikkelijke gebeuren. Geen twijfel, hij draagt de gelaatstrekken van Rembrandt zelf. De kunstenaar blijft dus niet buiten zijn onderwerp, maar dringt door tot de essentiële betekenis van Goede Vrijdag. Door zich zo af te beelden erkent hij schuld. Geheel in de lijn met het bekende gedicht van zijn tijdgenoot Jacobus Revius:

T'en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die U cruysten
T' en zijn de crijchs-luy niet die met haer felle vuysten
Den rietstok hebben of den hamer opgelicht
Of het vervloecte hout op Golgotha gesticht ...
Ick bent, o Heer, ick bent die U dit heb gedaan
Want dit is al geschiet, eylaes! om mijne sonden ...

De rest van de voorstelling is vrijwel in het duister gelaten: links staan een paar Farizeeërs te loeren en te gebaren en rechts achter worden voorbereidingen getroffen voor het kruisigen van de twee moordenaars.

Echter, links in het midden treedt de Romeinse centurio uit het donker te voorschijn.

Inhoud

Meditatie 49
Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Bonhoeffer: ontmoetingspunt voor Rome en Reformatie? 50
Arthur Alderliesten, Culemborg

Het rijk van de geest 51
Dr. O.W. Dubois, Berkenwoude

Het persoonlijk getuigenis van Joseph Ratzinger voortgezet (I) 53
Dr. H. Klink, Hoornaar

Jeruzalem, mijn vaderhuis 56
Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Woord van dr. H.F. Kohlbrugge (1803 – 1875)

Christus – tijdens de Paasmaaltijd in de kring van Zijn leerlingen – is veel meer verblijd, dat Hij zal redden wat verloren is, dan het verlorene verblijd is dat het tot Zijn genade mag komen.

Hij is het die bij deze terechtstelling met het toezicht is belast. Als vertegenwoordiger van het gezag zit hij in vol ornaat te paard. In zijn uitgestrekte rechterhand hanteert hij het zwaard als teken van volmacht. Ziet u hoe de hoofdman vanuit het schilderij naar buiten kijkt? Zijn ernstige blik is nadrukkelijk op ons als kijkers gericht. Rembrandt heeft hem zó geschilderd, dat ik niet naar hem, maar hij naar mij kijkt. Alsof hij mij vraagt: "Hoe reageer jij op dit gebeuren? Hoe sta jij hierin?..."

En dan is er nog één detail dat ons niet mag ontgaan. Pal op de voorgrond, glanzend in het licht, staat een eenzame spade in de aarde. Deze markeert nog eens extra de deerniswekkende eenzaamheid van Christus. Qua lijnvoering rijmt die spa zelfs op het kruis.

Ik vind die spade ontroerend. Want ook de Christus is ontroerend: zo alleen en verlaten als Hij daar hangt, tegen de donkerte van de achtergrond ... En onwillekeurig komen de aloude woorden van het Avondmaalsformulier bij ons naar boven: "Hij werd verlaten, opdat wij door God aangenomen en nooit meer door Hem verlaten zouden worden..." Het is alsof er iets van dit geheimenis doordringt bij de peinzende man op zijn ros. Want te midden van alle mensen op dit schilderij is er uiteindelijk één die het voor Christus zal opnemen: die Romeinse hoofdman. Nu nog zit hij op zijn schimmel. Straks zal hij neerknielen voor het Kruis. Het is deze buitenlander die in de Gekruisigde de Zaligmaker herkent en erkent: "Waarlijk, deze is Gods Zoon!"

Bonhoeffer: ontmoetingspunt voor Rome en Reformatie?

Wie op vakantie is in Rheinland-Pfalz kan er niet om heen een bezoek te brengen aan de oudste stad van Duitsland, ooit de hoofdstad van het West-Romeinse Rijk: Trier (*Augusta Treverorum*). Imposant zijn o.m. de Porta Nigra, de Romeinse stadspoort uit de 2^e eeuw, en de Dom waaraan keizer Constantijn (ca. 272 – 337 na Chr.) in 326 begon te bouwen. Wanneer je de drukke winkelstraten achter je laat, kom je aan de rand van *Secunda Roma* – zoals de stad ten tijde van het Romeinse Rijk ook wel werd genoemd: "het tweede Rome" – het amfitheater tegen. Enkele decennia geleden werd het op de werelderfgoedlijst van Unesco geplaatst. Wie met een toeristisch boekje in de hand en een rugzakje op de rug het amfitheater betreedt dat rond een eeuw na Christus is gebouwd, houdt de adem in bij dit historisch epicentrum.

Maar iets klopt er niet... Waar ooit 18.000 toeschouwers zaten, is nu een glooiende helling, bedekt met gras. De burgers van Trier hadden in de vijfde eeuw na Christus niet zo'n sterk historisch bewustzijn. Na de val van het West-Romeinse Rijk hebben zij de stenen van het amfitheater gebruikt om er hun eigen huizen mee te bouwen. Wat nu resteert is een boeiende ruïne, een indruk van schoonheid die geweest is.

Terug in de winkelstraat vond ik tijdens de laatste zomervakantie in een ruim opgezette boekwinkel een hoekje theologie. Verrassend was het volgende boekje: *Dietrich Bonhoeffer begegnen* (ontmoeten) van Gerhard Ludwig Müller.¹ Het is net uitgegeven en blijkt geschreven te zijn door een prominent Rooms Katholiek theoloog. In 1977 promoveerde Müller op Bon-

hoeffers theologie van de sacramenten. Hij bekleedt de leerstoel Dogmatiek aan de Katholieke-Theologische Faculteit te München en werd in 2002 gewijd tot bisschop van bisdom Regensburg. Zijn *Katholische Dogmatik* geldt als een theologisch standaardwerk.

Wat moet de Rooms Katholieke Kerk, althans een bisschop, met Bonhoeffer, die zo sterk is beïnvloed door de reformator Martin Luther? In de jaren zestig en zeventig gold Bonhoeffer als de theoloog van het engagement, de linkse protestanten. De laatste jaren komt Bonhoeffer bij orthodoxe christenen meer en meer in opmars vanwege zijn radicaal christelijke levenswijze van navolging, toewijding en gebed. Dat de twintigste eeuwse theoloog uit Duitsland ook Rome weet te boeien, bleek ook al in 2006 uit de titel van een lezing, gehouden door de Rotterdamse bisschop Van Luyn: *Dietrich Bonhoeffer als geloofsgetuige*.

De rooms-katholieke Gerhard L. Müller ziet in Dietrich Bonhoeffer echter meer dan een geloofsgetuige. Voor de oecumenische dialoog is Bonhoeffer een teken van verbondenheid van christenen van verschillende confessie, schrijft hij. Want in de diepte verbindt ons zo veel dat de kloof – die zich steeds weer op de voorgrond stelt – kan worden geslecht.

Het is niet echt verrassend dat al vroeg in het boekje wordt verwezen naar het verblijf te Rome dat op de 18-jarige Dietrich diepe indruk maakt. In zijn reisdagboek schrijft hij na het bijwonen van de hoogmis in de Sint Pieter op Palmzondag: 'ik begin, geloof ik, het begrip kerk te begrijpen.'

Na deze ervaring blijft Bonhoeffer warme aan-

dacht houden voor het katholicisme. Echter niet kritiekloos! In een gespreksavond over de rooms-katholieke kerk met studenten bespiegelt hij drie jaar later: '(...) God wil geen afgedwongen dienst. Hij heeft iedereen zijn eigen geweten gegeven. Maar wij kunnen en moeten daarom bidden dat onze zusterkerk zich bekere en alleen maar aandacht heeft voor het Woord (1 Kor. 2:2). Tot het zover komt, moeten wij geduld hebben; en wij zullen het moeten verdragen wanneer de 'alleenzaligmakende kerk' in haar valse duisternis het Anathema uitspreekt over onze kerk. Zij weet nog niet beter, en zij wil immers niet de ketter haten maar de ketterij. Zolang wij het Woord onze enige toevlucht laten zijn, kunnen wij rustig de toekomst tegemoet zien.'²

En in het collegejaar 1935/36 – ruim tien jaar na zijn bezoek aan Rome - doceert Bonhoeffer zijn studenten te Finkenwalde: 'de kerk van de Reformatie is de kerk van het Woord. Niet van de handelingen, het toneelstuk, de mysteries.'³

Zo kun je met Bonhoeffer omgaan: tegen een 'pro-Rome-citaat' een 'contra-Rome-citaat' leggen uit zijn spanningsvolle theologie. Om daarmee echter beide citaten hun zeggingskracht te ontnemen! Zowel Bonhoeffer als de goede bedoelingen van Müller wordt met een dergelijke gang van zaken geen recht gedaan. Bonhoeffer is kritisch. Rome noch Reformatie worden gespaard. Niet omdat hij behagen schept in destructie, maar omdat - in de woorden van Müller - de rode draad in zijn leven bestaat uit zijn verbondenheid met Christus en de daaruit voortvloeiende idee van navolging dat het hele bestaan doortrekt. Dat heeft verregaande consequenties. Niemand kan Bonhoeffers werken bestuderen zonder hand in eigen boezem te steken. Zijn theologie zou daarom met recht een 'platform' kunnen zijn waarop roomsen en protestanten elkaar ontmoeten.

Müller vraagt er aandacht voor dat Bonhoeffer zich persoonlijk inzette voor de dialoog, de oecumene, vanwege de duistere dertiger jaren van de vorige eeuw. Hoewel het merkwaardig is dat de Regensburger bisschop dit alleen betreft op de reformatorische traditie, legt hij hier terecht de vinger bij. Niet zozeer

omdat onder druk alles vloeibaar wordt. Maar omdat een duistere, seculiere tijd weleens zou kunnen vragen om krachten te bundelen waar we vanuit onszelf misschien liever de bescherming van het isolement zouden opzoeken.

Na het Concilie van Trente (1545-1563) is de deur tussen Rome en Reformatie stevig in het slot gevallen. Maar zien we wel het volledige en het huidige Rooms-katholicisme als we door het sleutelgat gluren? Of voornamelijk de bevestiging van het zestiende eeuwse beeld dat beklijft? Wie zich verdiept in de Roomse theologie – óók van vandaag – huivert niettemin terecht bij een toenadering van Rome en Reformatie.

Maar ik heb nog een huiver. Het zal ons christenen toch niet vergaan als de inwoners van Trier destijds? En de christelijke kerk als het amfiteater...?

In een boze droom zie ik een komend geslacht. Met een boekje over de kerkgeschiedenis lopen onze kinderen tussen de ruïnes van wat ooit een christelijke cultuur met een heuse christelijke kerk is geweest. Met enig voorstellingsvermogen krijgen ze een indruk van schoonheid die geweest is. Er rest maar één conclusie: hun voorgeslacht was kerkhistorisch zó goed onderlegd, dat het op de breuk die in de 16e eeuw in de kerk ontstond, bleef staren. Met als gevolg dat het christelijk, wezenlijk katholiek bewustzijn teloor ging. Uit wat christelijk is, selecteerde men wat paste in het eigen kerkelijk straatje. Wat daarvan op den duur resteerde, is een ruïne van ongeordende, christelijke brokstukken waar blijkbaar niemand raad mee wist. Zal het zo met de kerk in Europa gaan over een aantal jaren? Rijp voor Unesco's werelderfgoedlijst...?

Arthur Alderliesten, Culemborg

Noten

- 1 Gerhard. L. Müller, *Dietrich Bonhoeffer begegnen*, Augsburg 2010
- 2 Geciteerd in Eberhard Bethge, *Dietrich Bonhoeffer. De biografie*, Baarn 2002, p. 70
- 3 Dietrich Bonhoeffer, *Vorlesung über Homiletik*, in: *Dietrich Bonhoeffer Auswahl, Band 2. Gegenwart und Zukunft der Kirche 1933-1935*, Gütersloh 2006, p. 182

Het rijk van de geest

De dichter en geleerde Willem Bilderdijk (1756-1831) is één van de grote figuren van onze cultuur- en geestsgeschiedenis en de enige Nederlandse romanticus

van internationaal formaat. Een man van singuliere gaven en bijzonder karakter die zowel bewondering als verguizing ten deel is gevallen. Niemand van zijn

tijdgenoten ontkende echter zijn grootheid als dichter. Persoon en werk van Bilderdijk blijven ook nu nog de aandacht boeien en regelmatig verschijnen nieuwe studies over hem. De opvattingen van de onderscheiden auteurs kunnen hierbij nogal uiteenlopen. Verwonderlijk is dat niet: op grote en controversiële figuren als Bilderdijk zijn nu eenmaal zeer verschillende visies mogelijk en bijna niemand kan ontkomen aan belichting vanuit vooral eigen perspectief. Van de Bilderdijk-studies van de afgelopen twee decennia noemen we de kritisch-bewonderende biografie *Willem Bilderdijk (1756-1831). Vader van het Réveil* (Houten 1991) door W. van der Zwaag, die men als een late geestverwant van Bilderdijk mag beschouwen, en *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Hilversum 1998) door J. van Eijnatten die Bilderdijks gedachtegoed in breed historisch verband beschouwt en op grotere geestelijke afstand van hem staat.

Het nieuwste boek dat nu voor ons ligt is van de hand van dr. L. Engelfriet die promoveerde op *Bilderdijk en het jodendom. Bilderdijks waardering van het jodendom in confrontatie met zijn tijd* (Zoetermeer 1995) en ook enkele andere bijdragen over Bilderdijks ideeënwereld op zijn naam heeft staan. Deze ideeënwereld vormt de inhoud van Engelfriets boek.¹ De *faits et gestes* van Bilderdijks leven – dat bij vele auteurs morele verontwaardiging heeft gewekt en hun oordeel over zijn dichtwerk heeft vertroebeld – komen slechts en passant aan de orde. Alle aandacht gaat uit naar de grootheid van zijn dichtwerk. Voor Engelfriet, en graag stemmen wij hiermee in, staat het vast dat Bilderdijk een geniaal man was. Een genie niet in de zin van een buitengewoon intellectueel begaafd mens in wie zich een eigen autonome ontwikkeling voltrekt en die als het ware zichzelf een god is. Dit gevoel van, naar een bekende versregel van de 'Tachtiger' Willem Kloos, *Ik ben een God in het diepst van mijn gedachten*,² was het niet waar Bilderdijk door gedreven werd. Hij gevoelde zich een dichter die geleid werd door een goddelijke genius en daaraan zijn veelzijdige en bijzondere talenten dienstbaar wilde maken. Aldus Engelfriet.

Bilderdijk was een man met een missie. Waaruit bestond deze missie? De auteur omschrijft haar – en dit impliceerde een strijd tegen de materialistische denkbeelden van zijn tijd, breder tegen het ideeëngoed van de Verlichting – als een verlangen naar geestelijke verheffing van zijn tijdgenoten. Hij wilde ze laten zien, en hiermee voegde hij zich natuurlijk in de Platoonse traditie van het rijk der ideeën als de eigenlijke wereld, dat deze zichtbare wereld niet de ware wereld is en dat rede en wetenschap, door de Verlich-

ting zo hoog ten troon geheven, niet het laatste woord hebben en geen toegang geven tot de hogere geestelijke wereld. In deze hogere geestelijke wereld, die haar oorsprong heeft in God, vindt de mens ook de grondslagen van ethiek en moraal. De revolutionaire gedachte dat ethiek en moraal los van de religie een hoog niveau kunnen bereiken, achtte Bilderdijk de grootste misvatting van zijn tijd. Een gedachte die nog niets van haar waarheid heeft verloren.

Voor Bilderdijk was de grondslag van leven en zedelijkheid metafysisch. Zoals Engelfriet schrijft: het belang van de metafysische oriëntatie bij Bilderdijk kan moeilijk worden overschat. Dit betekent dat de mens in God de oorsprong en het fundament van het bestaan erkent. Het betekent ook de erkenning van het ontzag voor de eeuwige God als het begin van alle kennis en wijsheid. Het gaat hier natuurlijk om ware kennis. Kennis die ligt opgesloten in de intuïtieve kennis van Gods natuur of wezen. Rede en zintuiglijke kennis krijgen geen toegang tot deze goddelijke wereld, maar is voorbehouden aan het verlichte hart dat de wetten ontdekt die door God daarin zijn geschreven. Dit verlichte hart dat de relatie met God gevoelt en de dichterlijke verbeelding, door de auteur omschreven als de romantische expressie van de dichterlijke intuïtie, gevoelen de eenheid van het bestaan en verzoenen de wereld van de natuur, dat wil zeggen het leven van mens en wereld, met de bovennatuurlijke wereld van de geest. Heel Bilderdijks dichtwerk, waaruit vele mooie verzen en regels worden geciteerd, is een magistrale poging daartoe, zo concludeert Engelfriet. De kunst, en het gaat hier natuurlijk in het bijzonder om de dichtkunst, behoort vertolking van het goddelijke te zijn en de ziel te leiden tot een sfeer waarin zij de afhankelijkheid van haar oorsprong en de eenheid van de schepping gevoelt. Dit gevoel van eenheid van de ziel met de schepping noemt Bilderdijk 'het zelfgevoel'. Zelfgevoel dat voor hem de hoogste vorm van zielenbewustzijn is en de ziel de waarheid en zedelijkheid van de hogere geestelijke wereld doet beseffen. De wereld van het ware, goede en schone.

Voor Bilderdijk heeft de kunst, beter gezegd de goddelijk geïnspireerde kunst, dus een hoge geestelijke en zedelijke roeping. De zuiver esthetische beleving van de kunst en haar vergoddelijking als zodanig, zoals deze tot uiting komt in Perks versregels:

*Schoonheid, o gij wier naam geheiligd zij,
Uw wil geschiede; kóme uw heerschappij;
Naast u aanbidde de aard geen andren god!*³

was hem echter vreemd. Het besef van onvergankelijke

schoonheid dat in de menselijke ziel bestaat en de menselijke geest in de rust van de stille aanschouwing vermag te boeien, was voor hem vóór alles een verwijzing naar de hogere en onzichtbare wereld van goddelijke wijsheid en schoonheid waartoe hij zijn tijdgenoten wilde verheffen. Verheffing tot het rijk van de geest die uit God is. En God is niet alleen de bron van alle goedheid en waarheid, Hij is het ook van alle schoonheid. Naar de fraaie omschrijving van Engelfriet is voor Bilderdijk de kunst een "fakkel die het goddelijke karakter van de schepping opklaart, een vuur dat het hart zuivert, en een licht dat ons zekerheid geeft, omdat het de ordening der schepping leert, de eenheid van alle kleine verscheidenheden in een grote conceptie."⁴

We mogen eraan toevoegen dat dit verlangen naar eenheid een typisch kenmerk van de Romantiek is. De romanticus immers lijdt onder de fragmentarisering van het bestaan, zoals hij ook kan lijden aan de trivialiteit ervan. Dit lijden, waarvan als echte romanticus ook Bilderdijk heeft geweten, wekt in hem het verlangen op naar harmonie en schoonheid. Voor de christen neemt dit natuurlijk de gestalte van het hemels vaderland aan.

Engelfriet heeft een bijzonder mooi boek geschre-

ven en leidt de lezer binnen in een rijk van geest en schoonheid waar het heerlijk is enkele uren te vertoeven. Zijn werk is een verrijking van de Bilderdijk-literatuur en met dankbaarheid mogen we constateren dat we hier te maken hebben met een knappe en fundamentele studie die zonder de vooringenomenheid van vele Bilderdijk-studies recht doet aan het rijke geestesgoed van een geniaal dichter en denker.

O.W. Dubois, Berkenwoude

Noten

- 1 Bert Engelfriet, *De missie van een genie. De spirituele wereld van orangist Willem Bilderdijk*. Buijten en Schipperheijn. Amsterdam 2010. ISBN 978-90-5881-496-8. 224 blz. Prijs: € 21,50.
- 2 Willem Kloos, 'Sonnet', in: *Domweg gelukkig in de Dapperstraat. De bekendste gedichten van de Nederlandse literatuur bijeengebracht door C.J. Aarts en M.C. van Etten*. Amsterdam 199614, blz. 95.
- 3 Jacques Perk, 'Deinè Theos', in: *Gedichten*. Met voorrede van Mr. C. Vosmaer en inleiding van Willem Kloos. Bezorgd door Fabian R.W. Stolk. Amsterdam 1999, blz. 121.
- 4 Engelfriet, *De missie van een genie*, blz. 95.

Het persoonlijk getuigenis van Joseph Ratzinger voortgezet (I)

Het 'afscheidscollege' van Martin Hengel
In april 2007 bezocht ik in Tübingen een symposium dat gehouden werd ter gelegenheid van de 80ste verjaardag van Martin Hengel. Dit symposium werd afgesloten met een indrukwekkende voordracht van de hoogleraar zelf over het thema 'Heil und Geschichte', heil en geschiedenis. De lezing die hij hield had iets van een afscheidscollege. Niet voor niets had Hengel dit thema gekozen. Zijn leven lang had hij zich ermee bezig gehouden. Hij markeerde er twee dingen: 'Heil': het heil is voor deze wereld te vinden in Christus. 'Geschichte': het heil wordt gevonden in de heilsgeschiedenis en het heeft betrekking op de wereldhistorie.

Hengel was theologie gaan studeren om predikant te worden. Tijdens de studie kwam hij in aanraking met de hyperkritiek van het moderne bijbelonderzoek. In plaats van zich van dit moderne bijbelonderzoek af te keren, zag hij kans zich haar eigen te maken en zelfs te benutten. Maar zijn historisch zintuig verbood hem om, zoals vele anderen wel deden, de hoofdwaarheden van het christelijke geloof te ontkennen. Integendeel. Hem bleek dat men in de kritiek was

doorgeslagen en dat men de historische werkelijkheid vaak geweld aandeed. En zo was Hengel in staat om de standpunten van veel bijbelgeleerden (ondermeer Rudolf Bultmann) met groot gezag te weerspreken.

Voor Hengel werd gedurende zijn hele leven meer en meer duidelijk dat het heil in de historie, in Christus verschenen was. Dát was de boodschap van zijn laatste lezing. Indrukwekkend was daarbij het persoonlijke karakter ervan. Tussen de regels door kon de luisteraar horen dat wat hij te berde bracht, niet zomaar de taal was van een geleerde, het was de taal van iemand die diep dankbaar was dat hij de Waarheid en de zin van de geschiedenis, bij alle ordeloosheid en vragen die er kunnen zijn, gevonden had in Christus. De teneur van de lezing was dat door de bijbel de grote lijn van de geschiedenis duidelijk wordt. Deze vindt haar uiteindelijke doel in wat – zo onderstreepte hij – Melanchthon onder woorden had gebracht: de *remissio peccatorum* (vergeving van de zonden).

In de lezing legde Hengel *en passant* de nadruk op het belang van de apocalyptische gedeelten in de bijbel en op de *Septuaginta*. Hij stelde: In de apocalypti-

sche boeken van het Oude Testament wordt niet alleen het "het ene 'uitverkoren' volk" in het oog gevat, maar "heel de mensheid." "Vooral in de vorm van de 'christelijke kanon', de Septuaginta, inclusief de alleen door de kerk overgeleverde Joodse geschriften van 'apocriefen en pseudepigraphen' (Joodse geschriften uit de laatste eeuwen voor Chr. die naast de apocriefen bestaan, HK), neemt het Oude Testament ons mee tot heel dicht bij de tijd van Jezus en van de apostelen." Vanuit Christus valt er licht over de hele mensheidsgeschiedenis tot het einde toe. "Deze lijnen, of – wellicht nog duidelijker: – richtingwijzende tradities streven in zekere zin naar hun vervulling, naar het centrum en komen als de stralen in een brandpunt van een lens samen." Dit centrum is Christus.

Hengel eindigde zijn betoog met woorden waarin zijn persoonlijk geloofsgetuigenis hoorbaar werd: "Gods werken en spreken in het Oude Testament wordt vanuit het gezichtspunt van deze 'geschiedenis van Jezus Christus' belicht. Door haar bereiken zij hun vervulling, doel en einde, en de nieuwbeginnende geschiedenis van de Kerk als 'het godsvolk uit Joden en heidenen' (daarbij ingesloten onze heel persoonlijke 'geloofsgeschiedenis') ontvangt vanuit deze geschiedenis van Christus haar grond, haar richting en haar toekomst. Het is de bedoeling dat ook onze levensgeschiedenis bij ons levenseinde tot vervulling komt in het troostwoord van de apostel Paulus 'en wij zullen altijd met de Heer zijn.' Deze zekerheid maakt ons dankbaar en hoopvol, want zij geeft ons moed en vertrouwen voor onze theologische arbeid en het dienen in de liefde als opgave in de geschiedenis in deze onze wereld, vandaag en morgen."

Een taakbepaling voor de toekomst
Hengel eindigde zijn betoog met een impliciete oproep aan en taakbepaling voor zijn leerlingen:
"Wat wij nodig hebben is de bedachtzame, bezonnen terugkeer en inkeer in deze door het profetisch getuigenis in het Oude Testament voorbereide en door de apostelen betuigde 'geschiedenis van Jezus Christus', als het midden van de Schrift, die tegelijkertijd het centrum van de wereldgeschiedenis is. Het mag dan zijn dat er ook vandaag, in een postmodern pluralisme, weer opnieuw 'veel goden en heren' zijn, toch

*is voor ons maar de éne God, de Vader,
uit wie alle dingen zijn en tot wie wij zijn,
en één Here, Jezus Christus,
door wie alle dingen zijn,
en wij door Hem.*

Het is zaak dat deze belijdenis van Paulus, waar het gaat over Vader en Zoon, waarin naar het christelijke verstaan de drie-enige God als Schepper, Heer der geschiedenis en Verlosser aangesproken wordt, en achter welke het shema Jisrael van Deuteronomium 6: 4 staat, de weg van de kerk en van de theologie in het derde millennium zal begeleiden."

Een nieuw boek van een generatiegenoot – Benedictus' deel 2 over Jezus van Nazareth Dit was in 2007. Nu, in 2011 is een boek verschenen van een andere Duitser, die de 80 gepasseerd is, paus Benedictus XVI. Hij schreef in de afgelopen jaren het tweede deel *Jezus van Nazareth*. Het boek gaat over het tweede gedeelte van de Evangeliën: van de intocht in Jeruzalem tot de Hemelvaart en de uitzending van de discipelen en het uitzicht dat aan de kerk geboden wordt.

Het boek voldoet geheel aan de oproep die Martin Hengel in 2007 aan zijn gehoor deed. Daar komt bij dat het, evenals de voordracht van Martin Hengel, een getuigend karakter draagt. Het is een boek van een geleerde, die met grote eerbied de Schrift benadert en die daarbij gebruik maakt van de meest recente ontwikkelingen in het bijbelonderzoek. Daarbij is het een boek waarin men proeft dat de schrijver zich bewust is van zijn verantwoordelijkheid tegenover de wereld en vooral tegenover God. Dat maakt dat de lezer merkt dat de auteur een boodschap mee wil geven aan de wereld, de boodschap van het Nieuwe Testament.

Voor ik het boek kort bespreek, wil ik eerst een vraag opwerpen. Hoe heeft deze toch oude auteur kans gezien om naast het vele werk waar zijn dagen mee gevuld zijn een zo fundamenteel boek te schrijven als hij gedaan heeft? Dat hij meer dan een volle dagtaak heeft, moge duidelijk zijn. Het frappante is dat dit in dit boek nergens te merken valt. Het tegendeel is veel eerder het geval: het boek ademt een sfeer van ingetogenheid, van rust. Het is alsof men een atelier inloopt van een houtbewerker die alle tijd neemt om een kunststuk te maken, iets wat voor zijn concentratie een eerste vereiste is. Ik vermoed dat het samenhangt met drie dingen.

Allereerst lijkt het erop dat de schrijver niet liever doet dan onderwijzen. Dat blijkt ondermeer uit de audiënties die hij geeft, elke week weer voor een breed publiek. Hij grijpt de gelegenheid aan om dingen uit de Bijbel of kerkgeschiedenis uit te leggen. Daar ligt zijn kracht: leren, uitleg geven, uiteenzetten, voor ogen stellen. Het schrijven zal voor hem een vreugde geweest zijn, en een afleiding van al het andere waar hij aandacht aan moet geven.

Daar komt bij dat hij gedreven is. Hij wil niet liever dan de boodschap van het Woord van God doorgeven aan een breed publiek, een publiek dat in Europa nauwelijks meer bekend is met het Evangelie. De reden voor de onbekendheid ligt voor een deel in bevooroordeeldheid. De kerk is iets van gisteren, voor achtergebleven lieden. Die gedachte wil Benedictus XVI doorbreken. Hij wil zijn positie en zijn gaven benutten om te laten zien dat zeer geleerde mensen – zoals hij – diep gelovig zijn en dat met redenen. Hij wil laten zien dat zij niet ‘van gisteren’ zijn in de zin dat ze hun ogen sluiten voor datgene wat de wetenschap naar voren brengt en voorbij willen gaan aan de vragen van de moderne tijd.

Daar komt nog iets bij. De paus werd in de afgelopen jaren ook door anderen – ook door protestanten/lutherse theologen gestimuleerd om zijn tweede deel te schrijven. Daar heeft hij kracht uit geput. Dat brengt me opnieuw bij Martin Hengel. In het woord vooraf schrijft de paus namelijk het volgende: “Het was voor mij een waardevolle bemoediging, dat grote meesters op het gebied van de exegese, zoals de inmiddels helaas heengegane Martin Hengel, alsook Peter Stuhlmacher en Franz Mussner, mij er nadrukkelijk in versterkt hebben, om mijn poging voort te zetten en het begonnen werk tot een einde te brengen. Zonder zich met alle details van mijn boek te identificeren, beschouwden zij het boek zowel qua inhoud als qua methode een belangrijke bijdrage, dat volledig tot stand zou moeten komen.”

Castel Gandolfo in de zomer – 2 lutherse geleerden

Deze stimulans moeten de geleerden Hengel en Stuhlmacher in de nazomer van 2009 de paus gegeven hebben. Toen waren zij nl. een week te gast in het buitenverblijf van de paus, niet ver van Rome, in het Albigebergte, in Castel Gandolfo. Zij waren er op uitnodiging van de paus. Deze heeft de gewoonte om elk jaar als hij in het kasteel verblijft geleerden uit te nodigen om hen voordrachten te laten houden voor de beste leerlingen die hij tijdens zijn professoraat gekend heeft en met wie hij gedurende zijn leven bevriend is geworden. Na afloop van de lezingen is er een open geprek van de aanwezigen over de voorgedragen stof. Van de lezingen die Hengel en Stuhlmacher gehouden hebben en van de gesprekken die daarna volgden, is bij Mohr Siebeck een boekje uitgekomen (*Gespräch über Jesus, Tübingen 2010*). Tijdens een bezoek aan mevrouw Hengel liet ze mijn vrouw en mij foto's zien van de dagen dat zij en haar man in het kasteel doorbrachten en van de zaal waar de lezingen

gehouden werden. Zij vertelde hoezeer haar man en Peter Stuhlmacher de ontvangst en het verblijf op prijs hebben gesteld – en dat als overtuigde evangelisch-lutherse theologen. Ongetwijfeld duidt de paus in het woord vooraf van zijn tweede boek op deze ontmoetingen.

Het boek zelf

Nu iets over het boek van de paus zelf. Het begint met de intocht in Jeruzalem en het volgt Christus' weg naar kruis en opstanding op de voet. Daarbij komen het Hogepriesterlijk gebed, de inzetting van het Heilig Avondmaal, Gethsemane, het proces voor de Hoge Raad en voor Pilatus en de kruisiging aan de orde. Een apart hoofdstuk gaat over de zeven kruiswoorden. Heel fraai wordt geschreven over de dag van de opstanding en wat het betekent dat Christus lichamelijk is opgestaan. Daarna schrijft hij over de veertig dagen na Pasen, over de teksten in de brieven, die een belijdeniskarakter hebben en die heel kort samenvatten wat de eerste christelijke gemeente geloofde. In de laatste hoofdstukken gaat het over de Hemelvaart en over de weg en het uitzicht van de kerk.

Een van de sterke punten in het boek is dat de schrijver steeds historie en het getuigenis van de Schrift met elkaar in verband brengt. Uitdrukkelijk kiest hij voor deze ‘methode’. Hij vindt deze weerspiegeld in het Nieuwe Testament. Ook voor de eerste christenen ging de betekenis van het kruis en de opstanding in het licht van de Schriften open. En toch waren het de kruisiging en de opstanding die de betekenis van de Schrift aan het licht brachten! Wie immers uit de discipelkring had ooit gedacht dat de Messias die men verwachtte, zou sterven aan het kruis? Wie had ooit gerekend met een opstanding binnen het raam van de tijd, waardoor de tijd zelf als het ware opengebroken werd en er een nieuwe geboorte mogelijk werd? Pas in het licht van wat op Golgotha en in de hof van Jozef van Arimathea gebeurde, ging de Schrift als nieuw spreken en bleek ze tot grote verrassing van de discipelen daadwerkelijk heen te wijzen naar wat zij voor hun ogen hadden zien gebeuren!

De weg van de Emmaüsgangers is de weg van de eerste christelijke gemeente geweest. Een nieuw geloofsverstaan werd geboren, met als centrum (in het licht dus van het O.T.) het kruis en de opstanding. Dit nieuwe Schriftverstaan vormde de grondslag van de verkondiging van de apostelen. Het boek van paus Benedictus sluit hierbij aan. En ook daarin gaan verrassende vergezichten open. In het volgende nummer geef ik daar graag iets van door.

H. Klink, Hoornaar

Jeruzalem, mijn vaderhuis

Een groep(je) christenen in de USA weet wat op 21 mei aanstaande gaat gebeuren: het is de dag van Christus' wederkomst: de gelovigen worden opgenomen, het oordeel begint. Dit oordeel duurt vijf maanden en op 21 oktober gaat de wereld ten onder. De bedoelde christenen zijn, op grond van rekenen met getallen in de Bijbel hiertoe gekomen en ze zijn er vast van overtuigd dat 21 mei 2011 de dag des oordeels is. Wereldwijd voeren zij actie om met behulp van pamfletten, posters, billboards en via internet mensen daarop voor te bereiden en te waarschuwen. Er zijn T-shirts beschikbaar met de tekst: "The Rapture May 21, 2011".

Het berekenen van de dag van Christus' wederkomst is een verschijnsel dat zich alle eeuwen van onze jaartelling heeft voorgedaan. Een bekend voorbeeld is dat van Johann Albrecht Bengel (1687 – 1752), de vrome studieleider van Denkendorf in Württemberg, de man van het bekende *Gnomon Novi Testamenti*. Hij berekende dat in 1836 het duizendjarig rijk zou beginnen.

Al zullen wij er goed aan doen ons niet te laten verleiden tot berekeningen van 'die dag', het is wel zaak als christen waakzaam te zijn, te letten op de tekenen van de tijden en niet in het Maranatha-gebed te verslappen. De verwachting van de (toe)komst van de Here Jezus is in de officiële christenheid doorgaans nauwelijks aanwezig. Toch is er de laatste jaren veel wat ons te denken geeft. Heeft Christus niet uitdrukkelijk gesproken van aardbevingen, oorlogen en vervolgingen die aan zijn tweede komst voorafgaan? De aarde is erg onrustig. Wat een ontzaglijke ramp was dat in Japan! Maar ook elders in de wereld worden voortdurend schokken waargenomen. En wanneer was ook al weer dat verschrikkelijk gebeuren in Haïti? En wanneer komt de catastrofe voor Californië waar, volgens geleerden, breuklijnen in de aardkorst lopen, die eens – maar het kan al binnenkort zijn – een beving

moeten veroorzaken met rampzalige gevolgen. Dan is er onrust in vele volken. De Arabische wereld heeft met ongekende problemen te maken. Als een storm, als een besmettelijke ziekte gaan opstandsbewegingen van land tot land en laat men in het Westen niet denken dat daar 'echte' democratieën zullen ontstaan. Maar er is meer. In voorheen christelijke landen is de moraal van de meerderheid zoals die was in de dagen van Noach. Hoe lang houdt een gedemoraliseerd volk het nog uit? Er is de ontwikkeling van de techniek. Het drama van de kernreactoren in Japan is maar een puntje van een ijsberg. Steeds meer gaat de wetenschap en de toepassing daarvan de menselijke maat te boven. Er zit iets titanisch in. Het is alsof Prometheus aan het werk is. Wat te denken van de gendertechnieken, die on- en tegennatuurlijke zaken mogelijk maken zoals die vrouw van 63 die op kunstmatige wijze zwanger werd gemaakt en als namaakmoeder een kind ter wereld bracht? Er verrijst door de techniek een bouwwerk als van domino-stenen: alles hangt met alles samen. En valt dadelijk één steen om, dan valt alles om. Hoe lang nog? De schijnwereld van de financiën, de corruptie, de fraude, de media, de vernieling van 'de natuur', de schulden van het rijkste land te wereld, de opkomst van China dat Afrikaanse landen "opkoopt", de expansie van de islam...

Nee, de berekening van 21 mei 2011 nemen wij niet over, maar laten wij niet doen alsof aan het luxe leven in het Westen geen einde komt. Laten wij niet denken dat het leven hier en nu oneindig is, maar wakker en waakzaam zijn om de signalen van de komende Christus op te merken en het Maranatha-gebed te intensiveren.

Jeruzalem, mijn vaderhuis, / mijn moederstad,
wanneer zal ik u zien? Wij zijn op reis / naar u en
naar de Heer!

L.J. Geluk, Rotterdam